

“ANATOMIA CRIMEI”

Istoriografia postbelică: autori, lucrări, paradigme în interpretarea Holocaustului

Aproape șase decenii despart Europa de astăzi de sfârșitul celui de al “Doilea Război Mondial,” de colapsul Nazismului și de eliberarea lagărelor de concentrare și exterminare ale celui de al Treilea Reich. Cu toate acestea și în ciuda eforturilor permanente și a reușitelor remarcabile de a documenta și comemora evenimentele tragice ale anilor 1933-1945, atât Nazismul cât și “Soluția Finală” continuă să rămână marile “enigme” ale Istoriei și istoriografiei postbelice. Natura prin excelență sensibilă a subiectului, datorată nu exclusiv dar într-o măsură considerabilă motivațiilor și mizelor de ordin politic bazate pe rațiuni din cele mai diverse a impus, aproape permanent, limite cercetătorului preocupat de cunoașterea detaliată a evenimentelor, interpretarea, explicarea, înțelegerea și, mai ales, reprezentarea acestora.

Ceea ce aliații numeau în 1945, după descoperirea lagărelor de exterminare, “the *unthinkable*” rămâne încă pentru mulți, astăzi, “the *unspeakable*.” Nu puțini sunt însă cei ce doresc istoricizarea Holocaustului, transformarea memoriei acestuia în *foot-note* al istoriei, sau chiar uitarea trecutului în numele viitorului. Cazul Germaniei unificate unde plăcile de beton ale zidului Berlinului căzute la 9 noiembrie 1989 tind să acopere cioburile Noptii de Cristal din 9 noiembrie 1938 este cel mai mediatizat și dezbătut, dar nu și singular.

Problema cea mai spinoasă în abordarea acestui trecut o reprezintă, cel puțin din perspectivă actuală, faptul că în spatele cuvintelor, oricât de cu grijă alese, vor rămâne permanent ororile, temerile, tăcerile (auto)impuse de memoria vie, nu neapărat “mitică” și nu ireconciliabil opusă “istoriei autentice,” așa cum le vedea în anii 1980 Ernst Nolte. Abordarea globală și reflecția generală asupra Holocaustului din ultimele decenii au forțat permanent granițele morale și intelectuale, epistemologice și de reprezentare ale acestuia însă nu au putut elimina poziția personală a autorilor, cel mai adesea însoțită de o anume doză de subiectivitate. Cu atât mai puțin au reușit să confere discursului despre istorie, această istorie, un ton perfect neutru. Aceasta mai ales atunci când, dincolo de cauze și esență, se iau în discuție consecințele Holocaustului asupra lumii postbelice și se pune sub semnul întrebării acel *Happy End* adus de 1945.

Oricât de pragmatice se vor dori în viitor viziunile și abordările, pentru a face posibilă scrierea istoriei “după Auschwitz,” constrângerile impuse de

trecut și “criza istoriei” generată de “Soluția Finală” nu vor permite curând raportarea istoricului la “Principiul Plăcerii scrisului Istoric.” O întoarcere la categoriile tradiționale de secol XIX și noțiunile de adevăr - fals, obiectivitate, realitate, știință pozitivă și artă realistă, o scriere a Holocaustului în termeni istorici, nu va fi posibilă fără o prealabilă regândire teoretică a problemei.

Decizia politică și necesitățile educaționale ar putea juca un rol important în “trecerea” acestui subiect în istorie dar nu singurul și nu neapărat pe cel central. Tendința de a ordona secvențial și explica Holocaustul în termeni confortabili, logici, raționali, există. Istoricul, și nu doar el, va continua însă să caute răspunsul la câteva întrebări presante: *Este posibil echilibrul judecății istorice asupra evenimentelor?* (Gerschom Scholem), *A cui este Povestea (istoria) Holocaustului?* (Yael Feldman) și *A cui poveste o scriem?* (Christopher Browning), *Cum poate fi naturalizat și care este geografia simbolică a Holocaustului?* (Sidra Ezraqui), *Este salvarea memoriei singurul imperativ categoric?* (Geoffrey Hartmann), *Ce voce își asumă, cine, de pe ce poziție și cu ce drept în redarea acestuia?* (Dominick LaCapra), *Cum putem folosi raționalul și categoriile sale în redarea și înțelegerea iraționalului?* (Dan Deane), *Care ar fi limitele imaginației estetice pentru a surprinde și face comprehensibil Holocaustul?* și *Cât de teoretice și cât de formale pot fi dezbaterile?* (Saul Friedlander).

În ciuda percepției actuale, adesea acreditată de *diletanți*, în perioada de dinaintea anilor 1970, abordarea Holocaustului de către mediile academice occidentale avea să trezească adeseori suspiciuni, în primul rând printre fostele victime ale nazismului. Pentru mulți dintre supraviețuitorii evrei, transformarea tragediei lor colective în obiect de studiu avea să reprezinte o încercare nefondată de trivializare, popularizare și distorsionare a oribilei crime, o “desacralizare a memoriei.” Intrarea Holocaustului în Istorie, transformarea lui în subiect de interes general avea să se producă treptat, abia în deceniul următor, în paralel cu acceptarea ideii că aceasta ar putea reprezenta garanția ultimă a faptului că “lecția” celui de al Treilea Reich nu va fi curând uitată. Totodată, diminuarea, pe fondul mișcărilor studentești din 1968 și al relaxării relațiilor cu Uniunea Sovietică, a interesului guvernelor occidentale de a estompa adevărul referitor la participarea multora dintre politicienii și factorii de decizie din R.F.G., Austria, Franța etc. la implementarea și derularea “Soluției Finale” a contribuit și ea la dezvoltarea unor noi arii de cercetare în domeniu, adăugând accesului aproape nelimitat la arhive replierea în interior și reevaluarea celui de al Treilea Reich și a colaboratorilor săi.

În linii generale, istoriografia nu a dat până la jumătatea anilor 1980, când paradigma rasială începe să domine interpretările, iar lagărul și

politica distructivă, de exterminare, încep să fie privite ca esență a totalitarismului și extremă centrală și nu periferică a acestuia; o maximă importanță Holocaustului în înțelegerea nazismului. Anii 1950 sunt dominați de paradigma totalitarismului generată de Războiul Rece. Urmează anii 1960 în care elementul central al dezbaterii inițiate de marxiști este raportul dintre fascism și capitalism și, în paralel, în cazul non-marxiștilor cel al relației fascism – modernitate. Deceniul al optelea și prima jumătate a celui de al nouălea va înregistra paradigma structuralistă a stângii germane, inițierea dezbaterii dintre intenționaliști și funcționaliști, întreruptă de *Historischer Streit*, apariția conceptului de “stat politocratic” (Martin Broszat, 1969) și “week dictatorship” (Hans Mommsen, 1970). Toate acestea vor contribui indirect și la articularea și dezvoltarea analizelor asupra Soluției Finale și (mai puțin) a Holocaustului. Principalul lor merit constă însă în relansarea și regândirea proiectului pedagogic lansat de aliați în 1945 și eșuat în prima fază datorită tezei vinovăției colective, pe care generația ce a trăit experiența nazismului o va respinge, revedincând statutul de victimă a regimului, în paralel cu limitarea responsabilităților la Hitler, simbol și scuză în același timp, eventual la cei mai apropiați dintre acoliții acestuia.

În primă fază, nu Holocaustul ci “lagărul de concentrare” atrage atenția istoricului, dar fără a reprezenta o lume în sine ci doar un detaliu al războiului și al istoriei nazismului. Rapoartele aliaților se adresau propriilor comandamente militare și factorului politic, nicidecum publicului larg. Chiar și un Eugen Kogon, victimă politică a nazismului, în prefața la cartea sa apărută în 1945, se întreba asupra oportunității dezvăluirii către publicul larg a unei istorii ce “nu conține nimic bun, aflată la granița cu ceea ce este moral și îngăduit,” doar scopul uman și politic și evitarea recidivei convingându-l să-și publice lucrarea. Cu câteva excepții, “epoca Adenaur” se va limita la formule generale și vagi restituiri, va insista mai curând pe uitare sau rezolvare facilă în baza unui “slalom al memoriei.” Cum prioritară era integrarea în structurile democratice și refacerea economiei, abia mai târziu, în Germania anilor 1960, cultura istorică va începe cea reprocesare continuă a trecutului nazist și a Holocaustului, menită a ușura despărțirea de trecut. A fost însă nevoie de cel puțin un “generational turn,” de o nouă generație care să afle despre crimele trecutului și să-și chestioneze vârstnicii în legătura cu acest trecut. Istoricii, mai puțin “eretici” prin natura profesiei, uneori prin vârstă și nu în ultimul rând prin legăturile personale cu intelectualitatea acuzată de a fi colaborat cu nașiștii, nu au jucat însă un rol major în această “revoluție.”

Un traseu deloc facil va cunoaște Holocaustul și în cazul istoriografiei evreiești. Pentru cei care au trăit experiența ghetourilor și a lagărelor a spune povestea era o datorie, cazul istoricului Simon Dubnov și a

strigătului său disperat: “Oameni buni, nu uitați, oameni buni, povestiți, oameni buni, scrieți.” Primele arhive sistematice apar încă din anii groazei în speranța că într-o zi istoria va fi scrisă, că nu nașiști ci aliații lor vor învinge, că victimele nu vor putea fi eliminate definitiv din istorie. Tot atunci, un Ignatz Schiper, conștient că nimeni nu va dori să-i creadă, pentru că catastrofa evreilor era dezastrul întregii lumi civilizate, avea să spună că în primul rând lui *Abel* (evreilor, n.n.) avea să-i revină sarcina ingrătă de a spune istoria. Noi probleme vor apărea după război și vor ține nu doar de elaborarea literaturii care să ușureze transmiterea “poveștii,” sau de încadrarea genocidului în cronologia evreiască - *Driterr Hurban*, sau un “Eveniment” total diferit, unic, *Shoah?* - , ci și de dorința de a uita a supraviețuitorilor și a generației de după război. Nu în ultimul rând, trebuia această istorie scrisă doar în *yidish*, așa cum sugera la un moment dat, în 1955, Elie Wiesel, sau și în alte limbi, de circulație, pentru a o face accesibilă cât mai multor cititori? Comunicarea cu ceilalți, cu non-evreii, în privința istoriei și a memoriei va fi una timidă pînă în anii 1960-1970. Abia procesul Eichmann - primul în care nu verdictul ci expresia publică, nu documentul scris ci mărturia, vocile neuzite la Nurenberg, joacă un rol central - și mai apoi războaiele din Orientul Mijlociu duc la acea schimbare radicală în atitudinea față de Holocaust, întâi în Israel, apoi în Franța și SUA. Educarea tinerei generații, lecția istoriei întruchipată în Holocaust, transmiterea memoriei dincolo de “granițele” unei singure comunități, vor reprezenta noi priorități, obiective ce vor duce la globalizarea acesteia, la Muzeul Holocaustului din Washington, dar și, datorită revoluției media, la forme de comemorare ce țin mai curând de *entertainment*.

O altă problemă majoră în cazul de față o reprezintă tipul de istorie scrisă după 1945. Observația lui Christopher Browning ni se pare extrem de pertinentă în acest sens. Cercetarea și mai apoi teoriile și narațiunile s-au axat în mod disproporționat, în primele decenii de după război, asupra călăilor și mai puțin asupra victimelor sau martorilor “neimplicați,” pe documentul scris și tipul de perspectivă deschisă la Nurenberg. Accentul major și prioritar a căzut pe *Great Deeds* și mai puțin pe *Alltagsgeschichte*, pe ideologia nazistă și rasismul biologic, pe rolul factorului instituțional în implementarea politicilor rasiale de către minți criminale. Apogeul acestui tip de istorie a fost atins în anii 1960 prin lucrarea lui Raul Hillberg, o analiză a “mașinării răului,” a “Soluției Finale” ca proces administrativ complex având în centru pe criminalul birocrat generic (Raul Hillberg, 1967). La aceasta Hannah Arendt va adăuga metafora “banalității răului” prin impunerea prototipului Eichmann (Hannah Arendt, 1965). Puțini autori se vor pronunța explicit, precum Lucy Davidowicz, în privința operării distincției necesare între războiul convențional și războiul rasial ideologic, între proiectul genocidal al călăilor și răspunsul victimelor la

acesta (Lucy Davidovicz, 1975). Oarecum limitată, această perspectivă “trădează,” în cazul europenilor, interesul major și oarecum exclusiv pentru propria istorie, memorie și imagine.

Rasismul biologic și obsesia antisemită a naziștilor reprezintă elementul central, nu însă și singular, al analizelor ce urmăresc înțelegerea procesului istoric ce a dus la implementarea Soluției Finale. Un al doilea element important îl reprezintă identificarea verigilor lipsă ce au făcut posibilă legătura dintre Utopia barbară a națiunii perfecte (*Volksgemeinschaft*) și Crimă. Astfel, istoricii și politologii au introdus în discuție unele probleme legate de Holocaust ca produs al modernității, de totalitarism ca fundament politic al implementării proiectului genocidal, de raportul dintre intenția individului și presiunea exercitată de structuri și, nu în ultimul rând, de impactul produs în epocă asupra opiniei publice germane de către evenimente. Toate acestea erau menite a rezolva parțial și în afara soluției cheie oferite de antisemitism – fără a-i nega sau diminua importanța și fără a contesta legitimitatea teoriilor ce îl impun ca element central și condiție necesară, nu neapărat și suficientă - misterul masacrării evreilor europeni (Michael Marrus, 1986).

Cu excepția stângii intelectuale interesată de alte aspecte “peculiare” în analiza nazismului (Fascismului): expansionism, capitalism, politicile economice și sociale, primatul acestora, distrugerea organizațiilor clasei muncitoare etc. și a literaturii sovietice, antisemită după 1950, centralitatea antisemitismului european reprezintă, mai ales printre istoricii evrei, teoria cea mai des acceptată și vehiculată în cercetarea și interpretarea Holocaustului și a regimului nazist. Interpretările însă diferă și nu mă refer aici la elementele ce deosebesc pe susținătorii tradiționaliști, evrei, ai antisemitismului perpetuu de cei ai antisemitismului modern, contextualizat.

Istoriografia germană de după 1945 a preluat ideea continuității antisemitismului de secol XIX în interbelic și a acceptat explicarea integrală a Holocaustului drept finalitate a acestuia și fază paroxistică în măsura în care această abordare, izolarea centrului absolut al nazismului, făcea posibilă ruptura cu trecutul (*Vergangenheitsbewältigung*) și neluarea în discuție a raporturilor dintre trecut și politicile R.F.G. La autori precum Shulamit Volkov însă, întrebările legate de natura modernă a antisemitismului nazist, rolul său de instrument sau final logic pentru sistem, elementele de continuitate și discontinuități, rolul culturii scrise și al celei vorbite în impunerea antisemitismului radical, importanța înțelegerii regimului și a contextului și nu doar identificarea rădăcinilor intelectuale ale rasismului nazist sunt motivate strict de cunoaștere. La fel stau lucrurile în cazul unui Ytzak Arad care, deși acceptă centralitatea antisemitismului, subliniază totodată faptul că acesta nu poate spune mare lucru despre

corupția, teama, abrutizarea din timpul războiului, indiferența, potențialul criminal, competiția pentru resurse dintre indivizi și structuri în cadrul regimului. etc. Așa cum nu spune nimic despre lipsa de reacție a lumii libere și democrate după 1942, când primele informații legate de Soluția Finală ajung la Londra și Washington – și mai puțin a U.R.S.S. care și după 1945 este preocupată nu de tragedia evreilor ci de bestialitatea dușmanului ideologic și de autovictimizare, ce-i drept motivată de milioane de victime, pentru a putea ulterior, în baza antifascismului, să-și instrumentalizeze în Est politicile proprii.

"Oul din care avea să se nască Șarpele nazismului," produs al întregii culturi europene, impregnată în conștiința omului obișnuit, ideologia antisemită a fost vizualizată drept “monstrul” trezit la viață de majoritatea crizelor politice și a momentelor de stres socio-economic. Ceea ce trebuie totuși menționat este faptul că, deși a reprezentat principala obsesie a regimului nazist și a *Fuhrer*-ului, antisemitismul nu a fost singura obsesie a acestora, în orice caz nu una care să țină permanent și independent de altele “capul de afiș.” Este adevărat că testamentul politic al lui Hitler se referă exclusiv la continuarea până la capăt și cu orice preț a luptei împotriva Iudaismului Internațional, dar acest fapt se datorează în mare măsură permanenței radicalizării a poziției sale față de evrei, sesizabilă mai ales la nivelul ultimilor trei ani ai războiului.

Din perspectiva anilor 1920, a ideilor expuse în *Mein Kampf* lucrurile stau însă puțin altfel. Pentru Hitler, placă de rezonanță a vechilor teorii antisemite și rasiste europene, ca și pentru mulți alți membri de frunte ai N.S.D.A.P., lupta împotriva evreilor și eliminarea acestora din Europa reprezintă mai curând una din temele - ce-i drept preferată - , din “locurile comune” ale vulgatei naționaliste germane de după Primul Război și totodată un ingredient necesar, util și ușor exploatabil. Ceea ce rămâne încă greu de explicat este traseul parcurs de la antisemitismul popular, element compensator în structurarea identităților naționale, a spațiului politic și/sau sferei socio-economice, la ideologia de sine stătătoare, capabilă să “orbească” nu doar pe promotorii săi ci și masele și, în cele din urmă, la impulsul criminal și proiectul genocidal.

Germania anilor 1930-1940 cunoaște transformarea radicală a sentimentelor populare și a vechilor prejudecăți antisemite. “Evreul” generic încetează acum să mai joace funcția anterioară, cea a țapului ispășitor, iar antisemitismul nu mai reprezintă o simplă tehnică de manipulare socială. Cu toate acestea regimul național-socialist nu dă eliminării fizice a evreilor, exterminării lor, o funcție integratoare și, paradoxal, succesul Soluției Finale va consta tocmai în capacitatea naziștilor de a-și “steriliza” crima. Cetățeanul obișnuit este ținut departe de evenimente pentru că societatea germană se dovedește a fi mai curând

reticentă față de aplicarea măsurilor și oarecum indiferentă la ideologia antisemită. În mod surprinzător, în anii imediat următori ascensiunii lui Hitler la putere, nazismul nu a reușit să-și asigure în baza ideologiei sale rasiste decât aderența câtorva categorii socio-profesionale și numai în câteva dintre regiuni (Donald Niewyk, 1980). În majoritatea cazurilor, cel puțin a celor individuale, coeziunea a fost asigurată de așteptări de o cu totul altă natură.

Poate explica ideologia antisemită de una singură, chiar în condițiile în care am accepta rolul ei central, evenimentele anilor 1939-1945? Reprezintă aceasta, odată cu transformarea stigmatului în doctrină rasială, cauza și esența Holocaustului? A fost revoluția antisemită elementul cel mai important al programului nazist pentru simplul motiv că a reprezentat elementul ce a permis evitarea unei totale osificări ideologice a partidului (George L. Mosse, 1964)? Pentru unii autori, precum Lucy Davidowicz, răspunsul este unul afirmativ. Nu doar Hitler sau acoliții săi, ci întreaga societate germană ar fi luat parte - prin intermediul violenței și la adăpostul unui meticolos legalism - la rezolvarea chestiunii evreiești (*Judenfrage*). Autoarea susține ideea conform căreia nazismul nu a făcut altceva decât să revigoreze mai vechi sentimente, prejudecăți, resentimente existente deja în societatea germană. Nucleu dur al universului mental al lui Hitler, iraționalul antisemit face parte în opinia lui Davidowicz dintr-un continuum, radicalizat dar nu de esență nouă, un loc comun și vulgată a unor mai vechi formule, nicidecum o nouă sinteză. Singura problemă în cazul acceptării acestei teze o reprezintă confuzia făcută între antisemitismul secolului XIX, marcat de mituri și idealurile trecutului, și ideile rasiste ce au stat la baza revoluției sociale naziste.

În al Treilea Reich evreul nu a reprezentat singurul element indezirabil și nici singura victimă. Slavii, populațiile Sinti și Roma - activitatea depusă de medici precum Wilhelm Abel și Robert Ritter în demonstrarea inferiorității antropologice și rasiale a țiganilor, în explicarea genetică a predispoziției la criminalitate și delicvență, au contribuit enorm la fundamentarea rasismului nazist, - bolnavii incurabili, homosexualii, criminalii ordinari, opozanții politici, au reprezentat elemente considerate la rândul lor străine de corpul națiunii, al ideii *Volksgemeinschaft*. Chiar și femeile germane vor deveni victime ale regimului și idealurilor naziste (Gisela Bock, 1986). Programul *Euthanasia*, cu cele peste 70.000 de victime a reprezentat în anii 1930 o prioritate, în timp ce în primele două luni ale războiului mai bine de 2 milioane de prizonieri ruși, comisari politici, membrii ai corpului ofițeresc și ai inteligenței poloneze, partizani, etc. au fost exterminați fizic în condițiile în care Soluția Finală - în accepțiunea actuală, restrictivă după unii autori, a deciziei luate la Wannsee în ianuarie 1942 - nu avea încă o formă precisă în imaginarul celor

responsabili de implementarea la scară industrială a genocidului (Michael Burleigh, 2001). Datele prezentate mai sus nu sunt menite a reduce din importanța antisemitismului și nici a crea imaginea unei "victimizării competiționale." Ele sunt mai curând menite a indica locul noului antisemitism în cadrul ideologiei rasial-biologice naziste, unul din elementele ce-l disting de antisemitismul de secol XIX.

Ideologia rasistă, ca și antisemitismul, reprezintă în cazul german elemente importate cu succes și difuzate începând cu secolul al XVIII-lea. Până la începutul secolului XX nimic nu pare însă a indica drept predictibilă aberația ce va sta la baza Utopiei Barbare a anilor 1930. Teutomania, inițial o formă de exprimare a specificului național, ce insista asupra virtuților psihice și fizice ale germanilor pentru a sublinia superioritatea lor față de slavi și pentru a estompa imaginea hegemonică a francezilor, a latinilor în general; va căpăta noi valențe abia în anii 1930, când prezentarea elementului germanic drept factor civilizator în istorie va argumenta ideea recuceririi teritoriilor locuite anterior în Est. Darwinismul social și ideile lui Francis Galton de îmbunătățire a rasei umane prin intermediul eugeniei pozitive, vor influența la rândul lor ideile moniste ale unui Ernst Haeckel și Michael Schallmayer, primii autori ce încep să promoveze în Germania ideea statului responsabil de păstrarea capacităților biologice ale populației, dar fără a introduce în discuție ideea rasei pure sau a eliminării fizice a indivizilor "impuri." Pasul de la ideea superiorității rasiale a arienilor promovată de Gobineau la proiectele cu finalitate imediată supervizate de Himmler va fi făcut de indivizi și structuri ce rămân din păcate în afara zonei de interes a multora dintre istorici.

Perioada Marelui Război și cea imediat următoare vor înregistra primele cazuri de sterilizare, multe dintre ele inițiatives locale și în absența unei baze legale - în 1923 în Zwickau, șeful unei clinici pentru pacienții cu deficiențe mentale și-a argumentat decizia prin lipsa banilor datorată crizei financiare și regimului de austeritate. Decizia acestuia de a elimina o parte din bolnavii incurabili sau aflați în stadiu avansat al bolii pentru a putea acoperi cheltuielile necesare pentru ceilalți pacienți va înregistra un ecou pozitiv în presa vremii, ce va începe să facă tot mai des apologia eugeniei negative - , pentru ca în 1932 *Reichstagul* să adopte prima lege referitoare la sterilizare. Primul guvern ce va putea pune în aplicare această lege va fi unul nazist. Dacă în multe dintre aceste aspecte Germania nu reprezintă un caz singular în epocă, ascensiunea nazismului și instrumentalizarea politică a ideologiei rasiale, impunerea soluției biologice în rezolvarea unor probleme de natură politică, socială și uneori economică pot fi identificate ca fiind punctul de plecare al drumului fără întoarcere ce avea să ducă la "Soluția Finală." Identificarea națiunii cu rasa biologic superioară va duce la inițierea de măsuri considerate de către mulți în epocă drept moderne și,

din punct de vedere social, revoluționare. Înființarea de colonii formate din indivizii selecționați, controlarea științifică a reproducerii, măsurile de școlarizare intensivă a celor incluși în acest program trebuiau să ducă într-un interval de șase sute de ani la crearea utopice *Volksgemeinschaft* invocată de Jorg Lanz și Rudolf Hoes în revista "Ostara" și preluată de Hitler în *Mein Kampf*. Singura piedică în reușita acestui proiect tehnocratic o reprezenta existența "dușmanilor interiori."

În 1933 prima lege rasială introdusă de guvernul nazist îi va elimina pe evrei din serviciul public și le va interzice practicarea anumitor profesii. În 1935 un nou set de legi le va retrage dreptul de a executa serviciul militar iar mai apoi îi va elimina definitiv din corpul politic. Transformați din *Reichsbürger* (cetățeni) în *Staatsangehörige* (subiecți ai statului), supuși oprobiului public prin "Legea de protejare a Sângelui și Onoarei Germane," evreii aveau să reprezinte, începând cu a doua jumătate a deceniului al patrulea, nu doar încarnarea răului politic identificat de "Protocoalele bătrânilor Sionului." Responsabili prin secularizare și modernizare de alterarea spiritului nordic, ei devin acum și un agent biologic periculos (David Bankier, 1996). Cu alte cuvinte, mitul politic al "Pumnalului înfipt în spate" își va găsi un aliat ideologic în cel al "corupției sângelui" și a conspirației rasiale evreiești, extrem de popular după publicarea în 1918 a romanului de succes al lui Arthur Dienter "Păcat împotriva sângelui."

Passul cel mai greu de făcut rămânea, însă, trecerea de la propagandă la eliminarea programată, spațială și mai apoi fizică a dușmanilor națiunii, elaborarea și apoi implementarea programului, găsirea soluției optime și definitive. Departea de a fi omul care să se implice personal și permanent în și dincolo de luarea deciziilor, Hitler, marele vizionar, singurul care va avea mereu o perspectivă panoramică asupra problemei evreiești și ale cărui "profeții" nu vor fi puse la îndoială de către acoliți, va găsi în instituțiile și agențiile statului, în birocrăție și uneori în armată colaboratori nesperați și, de cele mai multe ori, voluntari. Transformarea sloganului în categorie științifică, explicarea tarelor biologice produse în urma industrializării și modernizării, de care "Evreul generic" se făcea direct responsabil, baza tehnică și armele crimei au fost oferite Partidului de indivizi atrași și motivați nu doar de ideologie. Reușita finală, rapidă și eficientă în baza procesului tehnologic descriu mai bine pe "criminalul din spatele biroului," marcat de perspectiva succesului personal, carierism, oportunitatea de a opera cu "cobaiul uman și cazul număr." Chiar dacă nu explică integral Soluția Finală, elementul birocratic nu poate fi ignorat atât timp cât poartă responsabilitatea împingerii proiectului genocidal spre haos și radicalizare, îl "raționalizează" în loc să încerce a-l tempera.

Reușita implementării și funcționării proiectului genocidal mai ridică o problemă, cea a relației dintre Holocaust, modernitate, pe de o parte și fenomenul totalitar, pe de alta. Pentru unii autori – ce văd în Utopia fantezistă încurajată de Himmler "forța intelectuală" ce avea să conducă la Holocaust și, în cele din urmă, la atingerea scopului final al întregului program politic nazist - rolul jucat de modernitate se reduce exclusiv la aspectul tehnologic, altminteri dispensabil și la reușita implementării rapide a Soluției Finale (Henry A. Turner, 1975). O astfel de viziune, extrem de superficială, pare a reprezenta o soluție de compromis și asta doar dacă acceptăm faptul că mitul a-istoric aflat la baza noului program rasial se raporta exclusiv la un ideal trecut "teutonic" și nu la crearea, în urma revoluției social-rasiale, a unui ideatic viitor pentru comunitatea națională a "Omului Nou." Pentru Zigmund Baumann, ca de altfel și pentru Geoff Eley și Karl Otten, Soluția Finală reprezintă prin raționalitatea tehnică și aspectul său birocratic-managerial o paradigmă distructivă a modernității (Zigmund Baumann, 1989). Participarea în program și implementarea strict tehnică a politicii criminale de către individul lipsit de motivație ideologică și radicalism, preocupat de elementul mundan, ferit prin plasarea sa în spatel regimului de responsabilitate și de contactul direct cu *Victima*, par a argumenta acest punct de vedere. Teoria ce încearcă explicarea Holocaustului prin intermediul totalitarismului, perfect ilustrată prin intermediul metaforei lagărului, locul în care atât victima cât și călăul sunt în paralel dezumanizate, pare a fi însă pusă sub semnul întrebării de chiar această participare voluntară la crimă a individului obișnuit, de depersonalizarea, birocratizarea, "sterilizarea crimei," de faptul că tratarea în termeni pur tehnici a acesteia va asigura "mașinii" aceea autonomie ce nu mai face necesar controlul permanent al statului. Reprezintă prin urmare Germania un caz aparte datorită căii sale specifice de evoluție (*Sonderweg*) sau pericolul genocidului în masă privește orice societate în care există o tradiție revoluționară de tip iacobin confruntată cu efectul și totodată beneficiară a industrializării?

Dincolo de perspectivele deschise și procedeele metodologice oferite cercetătorului, teoriile nu reușesc totuși, în special în acest caz particular, să ofere o imagine clară atât timp cât nu pot încorpora diversitatea de aspecte și numărul uriaș de informații și artefacte. Disputa dintre intenționaliști și funcționaliști în interpretarea nazismului și a Holocaustului pare a sugera necesitatea permanentă a întoarcerii spre detaliu. Poate fi privit Holocaustul drept scopul final, urmărit consecvent de Hitler încă din 1920, o obsesie continuă pusă în aplicare odată cucerite teritoriile din Est, sau el reprezintă mai degrabă rezultatul final al unui proces continuu de radicalizare cumulativă și neplanificată a unui regim policratic? Selecția negativă, în timp, a elementelor distructive, singurele

capabile să țină împreună o coaliție altfel destul de precară, pare a da câștig de cauză funcționaliștilor. Drumul spre Auschwitz pare a fi mai curând unul sinuos, și asta nu datorită erorilor și ezitărilor unor subordonați, cât căutării permanente a unei soluții adecvate momentului. Soluția Finală nu a avut niciodată deplină autonomie și, de aceea, fenomenul uciderii în masă trebuie analizat în permanentă relație cu antibolșevismul, apariția *Lebensraum*-ului și întreaga atmosferă creată de război (Arno Mayer, 1988).

Este greu de spus de ce Soluția Finală apare abia în 1941 și de ce eliminarea fizică a evreilor "respinsă" în 1940 de Himmler – nu însă și de ceilalți - drept "bolșevică, imposibilă, și ne-germană" ajunge să ia treptat locul ghețozării și pe cel al masivei transmutări a populației "nedorite și excedentare" într-o colonie specială, precum cea menționată în planul "Madagascar", în Palestina, Polonia sau chiar Siberia. În fond, înțelegerea istoriei în forma luptei de rasă, faptul că eliminarea evreilor nu a întâlnit aceeași opoziție ca programul eutanasia, ca și faptul că antisemitismul a reprezentat o constantă a vieții politice germane, ar fi permis implementarea în orice moment a acesteia. Mai mult, intensificarea permanentă între 1941-1945 a ritmului executării planului criminal, aberant și contraproductiv complică și mai mult analizele. Dacă perioada de început a războiului cu victoriile sale și transformarea lui Hitler într-un "om al destinului," urmat de întreaga națiune și capabil să-și impună până la capăt punctul de vedere și să desăvârșească astfel programul politic mulțumește pe intenționaliști, funcționaliștii insistă în general pe perioada declinului, în care Soluția Finală apare drept un "război paralel" și chiar prioritar după 1942, cu rol în decompensarea înfrângerilor militare din războiul convențional.

Studiile cele mai recente au încercat să găsească un răspuns cu privire la Holocaust focalizându-se asupra opiniei publice din Germania și a transformării imaginii evreului între 1933 și 1945 în imaginarul colectiv. Concluzia finală a acestor studii este mai zguduitoare decât s-ar putea aștepta cineva. Pentru David Bankier implementarea Soluției Finale a fost posibilă nu în urma aderării la ideologia aberantă a nazismului. Opoziția anilor de început, înlocuită în timp de oboseala războiului și sloganurile propagandei, transformarea evreilor din ființe umane în obiecte îndepărtate au transformat societatea germană într-una anesteziată, profund indiferentă la problemele *Celuilalt*. Eforturile regimului de a canaliza violența radicală din anii 1930 a S.A.-ului și *Stahlhelm*-ului, introducerea ei într-un cadru legal și mutarea "abatorului" departe de privirile intrigate ale germanului ce nu putea accepta crima în imediata vecinătate, au redus la tăcere orice opoziție. Soarta evreilor nu mai prezenta, după 1941, o preocupare pentru aproape nimeni. Era suficient că eliminarea lor nu mai amenința națiunea

cu imaginea barbariei și a lipsei de civilizație. Poporul german " ..încă plin ... de sentimentalism idiotic" (Goebels) și preocupat de soarta " evreului bun ... personal.." (Hitler) va ajunge să accepte în cele din urmă norma. Cei care primeau informații în legătură cu "crima din Est" ajungeau cel mai adesea să o respingă prin mecanismul autoprotecției psihice creat în atmosfera de mizerie a războiului. Inimaginabilul ca și frica de a se pronunța în legătură cu Soluția Finală vor contribui la "orbirea" individului în așa măsură încât, nici măcar în fața evidențelor irefutabile prezentate de aliați imediat după război, cei mai mulți dintre germani nu vor putea să o perceapă în dimensiunile sale reale.

Am amintit mai sus de "Crima din Est" și de atenuarea în timp a temerii germanului de rând că antisemitismul violent și necontrolat prin legi ar putea să arunce națiunea lor în evul mediu. Evenimentele din Est de după 1940 au însă și o altă semnificație. Nu doar că dincolo de granițele Reich-ului legile nu mai trebuiesc respectate pentru a rezolva problema *Ostjuden*. Din Austria până în URSS un profund antisemitism popular și practica pogromurilor din trecut, expeditiv și brutale vor oferi *Einsatzgruppe*-urilor aliați și auxiliari zeloși, unii, precum ucrainiana O.U.N. dispuși să ucidă fie doar și pentru a-și atrage simpatia patronului-sponsor nazist. Deși nu a agreat niciodată această violență necontrolată, pe care însă nici nu a descurajat-o, *Fuhrer*-ul a interpretat reacția esticilor drept confirmare a viziunilor sale. Campania împotriva URSS va alimenta și mai mult aceste viziuni iar combinația antisemitism-anticomunism, prezența partizanilor și absența unei armate sovietice în momentele de început, ale retragerii, amalgamate cu paradigma orientalistă și ideea de cruciadă împotriva hunilor, vor reprezenta pentru imaginarul nazist, acum nestingherit, o "Grădină a Edenului." Pentru Göring războiul contra U.R.S.S. nu mai este convenționalul război, al doilea, dus în Vest, ci marele război rasial. Nu doar naziștii au aderat la această viziune ci și elitele tradiționale germane. Mareșali precum Walter von Reichenau și Erich von Manstein dau personal directive pentru abandonarea războiului convențional în URSS, oferind astfel un suport nesperat lui Hitler, temător față de posibilele reacții adverse ale *Wermacht*-ului față de un astfel de război. În acest *No Man's Land* impasul eliminaționist (emigrare, deportare, moarte prin factori naturali, etc.) va fi relativ ușor înlocuit prin exterminacionism.

Reticența manifestă față de aflarea "adevărului" nu mai caracterizează astăzi poziția Germaniei, considerată inițial în Vest și până nu de mult în Est singura responsabilă pentru instrumentalizarea Soluției Finale. Dealtfel, în majoritatea statelor Uniunii Europene, unde, cu excepția câtorva grupări extremiste, participarea la Holocaust, directă sau indirectă, uneori fie și doar prin indiferența manifestată, începe să fie tot mai adesea recunoscută,

situația se prezintă la fel. Implicate direct sau indirect în derularea evenimentelor, statele din Europa de Est, mai ales cele aflate în timpul războiului în postura de sateliți ai Germaniei hitleriste, refuză, în cel mai bun caz manifestă reticență, față de orice discuție de principiu în marginea Holocaustului.

După 50 ani de paradigmă antifascistă, combinată cu antisemitism și național-comunism, Estul a fost nepregătit pentru confruntarea cu trecutul pre-comunist și, nu în ultimul rând, suspicios. Cei mai mulți nu au putut să înțeleagă – de aici ideea atacului instrumentat de Occident la memoria traumatică a comunismului, negarea Holocaustului (în unele cazuri) exacerbarea Gulagului etc.- că deși de maximă importanță, sfârșitul comunismului în 1989 a coincis cu o întreagă serie de comemorări legate de evenimentele anilor 1939-1945. Așa cum puțini au înțeles dorința vesticilor și speranța lor că Estul, pînă atunci interzis, ar putea completa prin documentele din arhive viziunea asupra Holocaustului și ar putea face comemorările, prin accesul direct la sursele originale ale crimei, mai veridice și directe.

În Europa de Est, implicarea permanentă a factorului politic a făcut ca imobilismul să reprezinte caracteristica de bază a studiilor raportate la Holocaust. Înainte de 1989 confiscarea, de către R.D.G. în primul rând, a tradiției proletare, antifasciste, a făcut posibilă stigmatizarea/culpabilizarea Germaniei Occidentale și, în Ungaria, Polonia, România, state satelit sau aflate sub ocupație nazistă, a câtorva politicieni colaboraționiști, intelectuali catalogați drept marginali și grupări fasciste. În fond, uciderea în masă a evreilor a reprezentat în istoriografia din fostele state comuniste un subiect mai curând tolerat și chiar și atunci tratat *de plano* drept o problemă strict germană. Dacă în Vest se poate vorbi despre reprimarea instrumentalizată politic a memoriei, în țările din Est inexistența acesteia timp de aproape cincizeci de ani pare a constitui principalul obstacol în calea celor interesați de subiect.

În linii generale, perioada post-comunistă nu a dus la o îmbunătățire a situației în acest caz particular. Dispariția “Cortinei de Fier,” diminuarea interesului pentru Războiul Rece și studiul Comunismului, au creat spațiul necesar extinderii studiilor legate de Holocaust și rolului jucat de regimurile din țările Europei de Est. O reacție pozitivă a existat însă mai curând în mediul academic occidental și printre istoricii evrei. Lipsa de detașare a majorității elitelor din fostele țări comuniste, dispariția optimismului inițial și înlocuirea lui cu panica întreținută de inteligenție și birocrăția de stat a dus, timp de aproape un deceniu, nu doar la respingerea dezbaterii și a noilor perspective asupra Holocaustului ci și la catalogarea lui drept o invenție evreiască, menită a stigmatiza și reduce considerabil

din mândria națională și valoarea simbolurilor sale și așa îndelung “oprimate” (Vladimir Tismăneanu, 1999).

Negarea Holocaustului și refuzul exorcizării, limitarea dezbaterii la cazul Germaniei în baza argumentului oferit de absența în celelalte cazuri a rasismului biologic și a orientării ideologice antisemite de tip monomaniacal specifică naziștilor, victimizarea competițională a propriei națiuni și banalizarea uciderii în masă a evreilor prin intermediul Gulagului, a “holocaustului roșu,” nu reprezintă nicicum o soluție. Mai mult, din punct de vedere istoriografic, el nu poate duce decât la continuarea izolării, la perpetuarea unor stereotipuri și înțelegerea deformată a fenomenului politic ce a condus la cea mai mare monstruozitate a secolului XX.